

नामांक				Roll No.		

No. of Questions — 11
No. of Printed Pages — 7

SS—12-1—Sans. Sah. I

उच्च माध्यमिक परीक्षा, 2010
Senior Secondary Examination - 2010
वैकल्पिक वर्ग I (Optional Group I — HUMANITIES)
संस्कृत साहित्य — प्रथम पत्र
(SANSKRIT SAHITYA — First Paper)

समय : 3 $\frac{1}{4}$ घण्टे

पूर्णांक : 60

परीक्षार्थिभ्यः सामान्यनिर्देशाः

- (1) परीक्षार्थिभिः सर्वप्रथमं स्वप्रश्नपत्रोपरि नामाङ्कः अनिवार्यतः लेख्यः ।
- (2) सर्वे प्रश्नाः अनिवार्याः ।
- (3) प्रत्येकप्रश्नस्योत्तरमुत्तरपुस्तिकायामेव देयम् ।
- (4) प्रत्येकप्रश्नभागस्योत्तरं क्रमानुसारमेकत्रैव लेखितव्यम् ।
- (5) प्रथमप्रश्नस्य चत्वारः (i, ii, iii एवं iv) भागाः सन्ति । प्रत्येकभागस्य उत्तरस्य चत्वारः (अ, ब, स एवं द) विकल्पाः सन्ति । समुचितविकल्पस्य उत्तराक्षराणि उत्तरपुस्तिकायां निम्नलिखिततालिकां निर्माय एकस्मिन् स्थाने एव लेखनीयानि ।

प्रश्न क्रमाङ्कः	समुचित उत्तराक्षरम्
1. (i)	
1. (ii)	
1. (iii)	
1. (iv)	

1. (i) 'सेवाधर्मः परम गहनो योगिनामप्यगम्यः' पद्यांशे प्रयुक्तं छन्दः वर्तते
 (अ) शिखरिणी (ब) वसन्ततिलका
 (स) मन्दाक्रान्ता (द) स्रग्धरा । $\frac{1}{2}$
- (ii) द्वादशवर्णात्मकं छन्दो भवति
 (अ) वसन्ततिलका (ब) भुजङ्गप्रयातम्
 (स) हरिणी (द) शिखरिणी । $\frac{1}{2}$
- (iii) उपमेयस्य उपमानेन सह सम्भावना प्रदर्श्यते तत्रालंकारो भवति
 (अ) भ्रान्तिमान् (ब) सन्देहः
 (स) यमकम् (द) उत्प्रेक्षा । $\frac{1}{2}$
- (iv) 'विकारश्चैतन्यं भ्रमयति च सम्मिलयति च' उदाहरणमस्ति
 (अ) दीपकस्य (ब) स्वभावोक्तेः
 (स) उत्प्रेक्षायाः (द) भ्रान्तिमातः । $\frac{1}{2}$
2. अधोलिखित श्लोकयोः एकस्य श्लोकस्य छन्दसः नामोल्लेखं कुरुत — 1
- (क) जाड्यं धियो हरति सिञ्चति वाचि सत्यम्,
 मानोन्नतिं दिशति पापमपाकरोति ।
 चेतः प्रसादयति दिक्षु तनोति कीर्तिं,
 सत्सङ्गतिः कथय किं न करोति पुसाम् ॥
- (ख) विद्या नाम नरस्यरूपमधिकं प्रच्छन्नगुप्तं धनम्,
 विद्या भोगकरी यशः सुखकरी विद्यागुरूणां गुरुः ।
 विद्या बन्धुजनो विदेश गमने विद्या परा देवता,
 विद्या राजसु पूज्यते न हि धनं विद्याविहीनः पशुः ॥
3. अधोलिखित श्लोके अलङ्कारनामोल्लेखं कुरुत — 1
- इदं कर्णोत्पलं चक्षुः,
 इदं वेति विलासिनी ।
 न निश्चिनोति हृदयं,
 किन्तु दोलायते मनः ।

4. अधोलिखित चतुर्षु पद्येषु कयोश्चिद् द्वयोः पद्ययोः हिन्दी भाषायां सप्रसंगं व्याख्या कार्या —
(1 + 3) × 2 = 8

- (अ) यथोर्णनाभिः सृजते गृह्णाते च,
यथा पृथिव्यामोषधयः संभवन्ति ।
यथा सतः पुरुषात् केशलोमानि
तथाक्षरात् सम्भवतीह विश्वम् ॥
- (ब) स्थितः स्थितामुच्चलितः प्रयाताम् ,
निषेदुषीमासनबन्ध धीरः ।
जलाभिलाषी जलमाददानाम् ,
छायेव तां भूपतिरन्वगच्छत् ॥
- (स) आरम्भगुर्वी क्षयिणी क्रमेण,
लघ्वी पुरा बृद्धिमती च पश्चात् ।
दिनस्य पूर्वार्धपरार्धभिन्ना
छायेव मैत्री खलसज्जनानाम् ॥
- (द) समस्तास्ते देवा रिपुविहित संक्लेशमथिताः,
सुधायाः सम्प्राप्तौ जलधिजलमन्थं प्रविदधुः ।
अयं चेदादर्शो मनसि मनुजानां स्थिरतरो
भवेत्ते कां सिद्धिं न हि भुवि लभेरन् श्रमवशाद् ॥

5. निम्नाङ्कितेषु चतुर्षु कयोश्चिद् द्वयोः श्लोकयोः संस्कृतभाषायां सप्रसंगं व्याख्या कार्या —
(1 + 3) × 2 = 8

- (अ) मेधां मे वरुणो ददातु
मेधामग्निः प्रजापतिः ।
मेधामिन्द्रश्च वायुश्च
मेधां धाता ददातु मे स्वाहा ॥
- (ब) यं मातापितरौ क्लेशम् ,
सहेते सम्भवे नृणाम् ।
न तस्य निष्कृतिः शक्या
कर्तुं वर्ष शतैरपि ॥
- (स) यादृशं वपते बीजम् ,
क्षेत्रमासाद्य कर्षकः ।
सुकृते दुष्कृते वापि,
तादृशं लभते फलम् ॥
- (द) विहाय शान्तिं नृप ! धाम तत्पुनः,
प्रसीद सन्धेहि वधाय विद्विषाम् ।
व्रजन्ति शत्रूनवधूय निःस्पृहाः,
शमेन सिद्धिं मुनयो न भूभृतः ॥

6. अधोलिखितेषु केषाञ्चित् चतुर्णां प्रश्नानामुत्तराणि संस्कृतभाषायां लिखत — $4 \times 2 = 8$
- (i) 'वेदोपदेशः' पाठानुसारेण कीदृशाः क्रतवः न आयान्तु ?
- (ii) 'उपनिषद्-वचनामृतम्' पाठाधारेण आप्तकामाः ऋषयः केन यानेन आक्रमन्ति ?
- (iii) 'आचारः परमो धर्मः' पाठानुसारेण आचाराद् मानवः किं किं लभते ?
- (iv) 'रामपृष्ठ-कुशलप्रश्नाः' पाठानुसारेण कीदृशाः मन्त्रिणः राज्ञा नियोजयितव्याः ?
- (v) 'मानुष्याद् देवतां गता' पाठाधारेण उप्तं क्षेत्रं कं विना निष्फलं भवति ?
- (vi) 'दिलीपस्य गोसेवा' पाठानुसारेण सम्राट् नन्दिन्याः समाराधने काभिः क्रियाभिः तत्परोऽभूत् ?
- (vii) 'नीति वचनानि' पाठाधारेण केषां यशःकाये जरामरणजं भयं नास्ति ?
- (viii) 'द्रौपद्याः मन्युव्यवसायदीपिनीगिरः' पाठाधारेण द्रुपदात्मजा क्षमामेव सुखस्य साधनं मन्यमानं युधिष्ठिरं किमकथयत् ?
7. अधोलिखितेषु चतुर्षु कयोश्चिद् द्वयोः नाट्यांशयोः हिन्दी भाषायां सप्रसंग-व्याख्या कार्या —

(1 + 4) × 2 = 10

- (अ) दुर्योधनः — तेन हि समर्थयितुमिच्छामि ।
 द्रोणः — पुत्र ! केन समर्थयितुमिच्छसि ?
 दुर्योधनः — मातुलेन ।
 द्रोणः — किं शकुनिना ? (स्वगतम्) हन्त ! विपन्नं कार्यम् ।
 दुर्योधनः — मातुल ! इतस्तावत् । वयस्य कर्ण ! इतस्तावत् ।
 (सर्वे परिक्रम्योपविशन्ति)
 दुर्योधनः — मातुल ! पाण्डवानां राज्यार्थं प्रति को निश्चयः ?
 शकुनिः — न दातव्यमिति मे निश्चयः ।
 दुर्योधनः — दातव्यमिति वक्तुमर्हति मातुलः ।
 शकुनिः — यदि दातव्ये राज्ये किमस्माभिः सह मन्त्रयसे । ननु सर्वमेव प्रदीयताम् ।
 दुर्योधनः — अथेदानीं,
 गुरुकरतलमध्ये तोयमावर्जितं मे,
 श्रुतमिह कुलवृद्धैर्यत् प्रमाणं पृथिव्याम् ।
 तदिदमपनयो वा वञ्चना वा यथा वा
 भवतु नृप ! जलं तत् सत्यमिच्छामि कर्तुम् ॥

- (ब) बालः — जृम्भस्व सिंह, दन्तांस्ते गणयिष्ये ।
 प्रथमा — अविनीत, किं नोऽपत्यनिर्विशेषाणि सत्वानि विप्रकरोषि ? हन्त, वर्धते ते संरम्भः । स्थाने खलु ऋषि जनेन सर्वदमन इति कृत नामधेयोऽसि ।
 राजा — किं नु बालेऽस्मिन्नौरस इव पुत्रे स्निह्यति मे मनः ? नूनमनपत्यता मां वत्सलयति ।
 द्वितीया — एषा खलु केसरिणी त्वां लङ्घयिष्यति यदि तस्याः पुत्रकं न मुञ्चसि ।
 बालः — (सस्मितम्) अहो, बलीयः खलु भीतोऽस्मि । (इत्यधरं दर्शयति)
 राजा — महतस्तेजसो बीजं, बालोऽयं प्रतिभाति मे ।
 स्फुलिङ्गावस्थया वह्निरेधापेक्ष इव स्थितः ॥
 प्रथमा — वत्स, एनं बालमृगेन्द्रं मुञ्च । अपरं ते क्रीडनकं दास्यामि ।
 बालः — कुत्र ? देह्येतत् (इति हस्तं प्रसारयति)
 (स) वृद्धा — (सास्त्रम्) हा पुत्रक ! शंखचूड ! कथं व्यापाद्यमानोऽद्य किल त्वं मया प्रेक्षितव्यः ? अनेन मुखचन्द्रेण विरहितमिदानीम् अन्धकारी भविष्यति पातालम् ।
 शंखचूडः — अम्ब ! किमिति वैक्लव्येन सुतरां न पीडयसि ?
 वृद्धा — (निर्वर्ण्य पुत्रकस्याङ्गानि स्पृशन्ति) हा पुत्र ! कथं ते अदृश्यकिरणं सुकुमारं शरीरं निघृणहृदयो गरुड आहारयिष्यति ? (कण्ठे गृहीत्वा रोदिति)
 शंखचूडः — अम्ब ! अलं परिदेवितेन (गन्तुमिच्छति)
 वृद्धा — पुत्रक ! तिष्ठ मुहूर्तम् , यावत् ते वदनं प्रेक्षे ।
 किंकरः — एहि, कुमार शंखचूड ! किं ते एतया भणन्त्या ? पुत्रस्नेह मोहिता खल्वेषा न जानाति राजकार्यम् ।
 (द) कन्हैयादत्तः — (पनसमेकतोऽपनयति) (आकाशे नरेन्द्रं लक्षीकृत्य) रे देशघातक ! नरेन्द्र ! धनातिगर्धिन् , भुङ्क्व स्वकर्मफलमद्य यथार्हमेतत् ।
 यत्त्वं प्रयासि निरये ननु युक्तमेतत्, सर्वोऽपि याति निजकर्मफलानुबन्धम् ॥
 (ततः प्रविशति नरेन्द्रेण सह दौवारिकः । नरेन्द्रो यथास्थानमुपविशति दौवारिको निष्क्रामति)
 कन्हैयादत्तः — आगच्छ, मित्र ! स्वागतम् कथय किं तत्र वक्तव्यम् ?
 नरेन्द्रः — सर्वेऽप्येते धनदानेन हिंसां समुत्साहयन्ति ।
 कन्हैयादत्तः — इहापि कतिचन मृषैव आसिद्धाः । इति कथमसहायकान् वक्ष्यामि ?
 नरेन्द्रः — मयोक्तं त्वयापि वक्तव्यमेव, नान्यथा मोक्षः ।
 कन्हैयादत्तः — कथमनपराधिनो दिदण्डयिष्यन्ते ।

8. अधोलिखितेषु चतुर्षु द्वयोः संस्कृतभाषायां सप्रसंग-व्याख्या कार्या — (1 + 3) × 2 = 8

(अ) सिद्धार्थकः — किं न जानाति भदन्तोऽमात्यराक्षसस्य सन्निहित इति तदमुद्रा लाञ्छितमपि मां निष्क्रमन्तं कस्य शक्तिर्निवारयितुम् ।

क्षपणकः— श्रावक, राक्षसस्य पिशाचस्य वा भव न पुनरमुद्रालाञ्छित स्येतो निष्क्रमणोपायः ।

सिद्धार्थकः — भदन्त, न कुप्य । कार्यासिद्धिर्भवतु ।

क्षपणकः — श्रावक, गच्छ । भवतु ते कार्यसिद्धिः । अहमपि भागुरामणात् मुद्रां याचे (इति निष्क्रान्तौ) (प्रविश्य)

पुरुषः — जयतु कुमार ! आर्य ! गुल्मस्थानाधिकृतो दीर्घरक्षो विज्ञापयति 'एष खल्वस्माभिः कटकान्निष्क्रामन्नगृहीतमुद्रः सलेख पुरुषो गृहीतः ।

(ब) राजा — वेत्रवति ! क्रोधस्य विजयाय क्षमैवाहूयताम् ।

प्रतिहारी — यदेव आज्ञापयति । (इति निष्क्रम्य क्षमया सह प्रविशति)

क्षमा — (सश्लाघमात्मानं निर्वर्ण्य) अहो, अहम्

क्लमो न वाचां शिरसो न शूलं, न चित्ततापो न तनो विमर्दः ।

न चापि हिंसादिरनर्थयोगः श्लाघ्या परं क्रोधजयेऽहमेका ॥

(इत्युभे परिक्रामतः) (उपविश्य) आज्ञापयतु देवः । किमर्थमाहूतो दासीजनः ।

राजा — अस्मिन् सङ्ग्रामे दुरात्मा क्रोधस्त्वया जेतव्यः ।

क्षमा — देवस्याज्ञया महामोहमपि जेतुं पर्यतास्मि किं पुनः क्रोधं तदनुचरमात्रम् ।

(स) द्वितीयः सहचरः — सत्यम् एव साम्प्रतं जीवनं नरकायते (प्रतापमभिलक्ष्य) भगवन् मम अपि कार्यं समापयितुम् । अहमपि जीवितुं न इच्छामि ।

भिल्लः — (सर्वान् मरणोद्यतान् दृष्ट्वा) हा ! अस्माकमपि जीवनेन को लाभः ? वयं देशरक्षायै न किमपि कर्तुं समर्थाः, तदा मरणमेव अस्माकं श्रेयस्करम् (प्रतापस्य सहचरान् स्वेषामपि बलिदान करणाय प्रार्थयन्ते)

प्रतापः — हा धिक् ! भवन्तः सर्वे इदं किं कुर्वन्ति ? आत्महननं महत्पापं वर्तते ।

स्थीयताम् , स्थीयताम् । कष्टानि सोढ्वा वीरगत्या मरणं कल्याणप्रदं कथ्यते । इत्थम् आत्महननं तु नपुंसकानां कर्म । किञ्चिद् धैर्येण विचारयन्तु ।

- (द) नरेन्द्रः — उत्तिष्ठ ! बन्धो उत्तिष्ठ । (निरीक्ष्य) अरे ! अन्धोऽयम् । (पुनरपि उत्थापयन्) अहो पङ्गुश्च । (रुधिरस्पर्शं नाटयन्) हा हन्त ! रुधिरक्लिन्नम् अस्य मस्तकम् । तत् किं करोमि ? तदेवं करोमि । (स्ववस्त्रम् आच्छिद्य व्रणपट्टिकां तन्मस्तके वधन्) समाश्वसिहि । बन्धो समाश्वसिहि ।
- अन्धः — कस्त्वम् अकारणबन्धुः मम हतभाग्यस्य ?
(नरेन्द्रः तं तूष्णीं परिचरति)
- अन्धः — कथं न भाषते ? तत् किं यथाहम् अन्धः इदानीं पङ्गुश्च तथा किम् अयमपि मम अकारण बन्धु बधिरो मूकश्च ? हा दैव ! हा भगवन् ।
- नरेन्द्रः — बन्धो ! नाहं मूको वा बधिरो वा । किं ते मन्नाम्ना प्रयोजनम् ? प्रथमं तावद् त्वां पर्यवस्थापयामि ततश्च यथावसरं विदित नामधेयं त्वां करिष्यामि ।

9. अधोलिखितेषु केषाञ्चित् चतुर्णां प्रश्नानामुत्तराणि संस्कृत भाषायां लिखत — $4 \times 2 = 8$
- (i) 'सत्य प्रतिज्ञा सदा कुरुणाम्' पाठानुसारेण 'स्वर्गः मृतैः प्राप्य इति' कथनं कीदृशमस्ति ?
- (ii) 'शकुन्तलावण्यं प्रेक्षस्व' पाठाधारेण भगवता मारीचेन कदा कानामौषधिर्दत्ता ?
- (iii) 'परोपकाराय शरीरलाभः' पाठानुसारेण वैनतेयस्य भोजनार्थं वध्यशिलां कः कथं गच्छति ?
- (iv) 'विवेकोदयम्' पाठानुसारेण अपन्थानं गच्छन्तं जनं कः विमुञ्चति ?
- (v) 'क्रान्तिकारिणां देशभक्तिः' पाठानुसारेण कन्हैयादत्तः पनसं विपाट्यातिप्रसन्नः कथं भवति ?
- (vi) 'संस्थापयिष्ये मम धर्मराज्यम्' पाठाधारेण नृपतौ दुर्वृते सति के किं कृत्वा स्वच्छन्दं विहरन्ति ?
- (vii) 'उदारमना भामाशाहः' पाठानुसारेण कः किमर्थं विपुलां धनराशिं प्रतापाय समर्पयति ?
- (viii) 'दीनोद्धारकः नरेन्द्रः' पाठानुसारेण स्व जिज्ञासां प्रशमयितुं कः कं निकषा गच्छति ?
10. अधोलिखितेषु छन्दःसु कस्यचिदेकस्य लक्षणोदाहरणं लिखत — 3
- (अ) शिखरिणी
(ब) भुजङ्गप्रयातम्
(स) हरिणी ।
11. निम्नाङ्कितेषु अलङ्कारेषु कस्यचिदेकस्य लक्षणोदाहरणं लिखत — 3
- (अ) यमकः
(ब) सन्देहः
(स) अर्थान्तरन्यासः ।